

JTB JANSEN

WAAN

EN

WILLE

KEUR

palm|slag

Waan en willekeur

JTB JANSEN

WAAN

EN

WILLE

KEUR

Ontwerp omslag en binnenwerk: vandijk ontwerpt, Eindhoven

© 2017 Uitgeverij Palmslag | JTB Jansen

www.palmslag.nl

info@palmslag.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit dit boek mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, internet, fotokopie, microfilm of op welke andere (digitale) wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, internet, photo-print, microfilm or any other (digital) means without written permission from the publisher.

ISBN 978 94 9177369 3

NUR 301

‘Nur im Maß, in welchem man sich jeden Augenblick am Tod reibt, hat man eine Chance, zu ahnen, auf welche Wahnidee sich alle Existenz gründet.’

E.M. Cioran, *Vom Nachteil, geboren zu sein*

INHOUD

9

CREDITORIUM

19

VOORBIJ DE CATACOMBEN

63

KUUROORD

79

ENDLÖSUNG

123

ACTE GRATUIT

193

KÉTYNER GRABEN

239

AANKOMST IN ARCADIË

CREDITORIUM

I

Mijn oom is een mongool.

Zijn hoofd is groot, zijn ogen zijn klein en zijn mond hangt de hele dag open. Zwakzinnig zou hij zijn volgens de heren doktoren. Toch heb ik een grenzeloze bewondering voor mijn oom, een verering die zo ver gaat dat, indien ik mijzelf een levensvoorbeeld moest stellen, ik niet zou aarzelen mijn keus op hem te laten vallen.

Sinds jaar en dag dwaalt hij door de gangen van een kliniek op ruime afstand van de stad W. De zusters glimlachen als hij voorbijkomt, zij strelen hem over zijn hoofd en fluisteren hem lieve woordjes toe: ‘Dag, mijn lieve jongen. Kom je weer op bezoek?’

Het lijdt geen twijfel dat zij hem niet begrijpen. En zij niet alleen. Nog nooit is iemand doorgedrongen tot de kern van zijn brein, en zelfs ik, die toch op de hoogte ben van zijn project, zou niet durven beweren iets van hem te begrijpen, al heb ik al zijn geschriften gelezen.

Mijn oom is namelijk schrijver.

Zijn vingers zijn kort, zijn knoken zijn hard en zijn nagels zijn volledig verkalkt. Toch lukt het hem iedere keer weer zijn pen te grijpen en voort te gaan met zijn project.

Sinds jaar en dag schrijft hij in schriften, gelinieerde schoolcahiers van vijftig pagina's dikte. Honderden en nog eens honderden cahiers heeft mijn oom beschreven, niet met woorden die ooit een tekst of een verhaal zouden vormen – nee, zijn schriften zijn gevuld met reeksen

letters, brokstukken van woorden, kriskras door elkaar. 'Ixlof blockeij plopem.' – Zo schrijft mijn oom al jaren alsof het vingeroefeningen zijn voor een toekomstig schrijver, zoals een cursist machineschrijven dagelijks oefent op de toetsen.

Steeds als mijn oom de laatste regel van de laatste pagina bereikt heeft, komt een zuster aangehold om hem een nieuw cahier te brengen, want anders schrijft hij verder: op de binnenkant van de kaft, op de buitenkant van de kaft, desnoods op zijn zachte, vlezige buik. De hoofdzuster brengt het volgeschreven schrift naar een verlaten souterrain aan de zuidkant van het paviljoen. Daar stapelen de cahiers zich op, per dozijn in pakpapier gewikkeld en met dikke lagen stof bedekt. Geen dag gaat daar ten einde of de stapel wordt met minimaal één schrift verhoogd.

Er is geen uitweg meer: binnenkort zal in het souterrain zelfs het schaarse licht verdwenen zijn.

Sinds jaar en dag strijdt de hoofdzuster voor wat zij noemt 'de rechten' van mijn oom. Zij leest zijn geschriften met geestdrift en noemt hem 'een stilistisch genie'. Handtekeningenacties heeft zij ondernomen om voor zijn vrijlating te pleiten. Verzoeken werden ingediend voor publicatie van zijn werk.

Voortdurend stuit zij op weerstand bij de geneesheer-directeur. De man vindt de geschriften nonsens en noemt mijn oom een repeterende analfabeet.

Dan barst de hoofdzuster in snikken uit en komt in tranen naar mij toe. Maar hoe zou ik haar kunnen helpen? Wat kan ik ooit voor haar doen?

Alles wat ik zou zeggen, zou haar tranen slechts vergroten.

II

Wij dwalen door het leven in de hoop een doel en een houvast te vinden. Maar het enige doel in dit leven is de dood. Daarbuiten heerst de illusie, de begoocheling, de waan – bij alles wat wij doen.

Daarmee kunnen wij niet leven.

Daarom fantaseren wij ons een orde, een mythe vol codes, normen en waarden, zonder enig bewijs gekozen. Wij verzinnen een decor met een cachot voor de gekken en een god voor de grillen. Zo voelen wij ons tovenaars, Ali Baba's met formules waarmee deuren opengaan. Maar de enige deur in dit leven die werkelijk opengaat, is de deur die leidt naar de dood.

III

Ooit heeft men het handelen van de mens op rationele wijze trachten te verklaren. Maar de mens handelt niet rationeel. Zijn gedrag wordt bepaald door een aaneenschakeling van gedachten, driften en emoties waar nauwelijks een structuur in te ontdekken is.

Toch weerhoudt dit de meesten er niet van om blindelings uitspraken over de werkelijkheid te doen.

Deze mensen kunnen niet aanvaarden dat binnen de mythe van het dagelijks leven alleen maar mythische bewijzen bestaan. De uitspraken die zij dagelijks doen, verschillen dan ook nauwelijks van de kreten van primitieve regenmakers.

De menswetenschappen bieden hier geen enkele uitkomst. Dat wat humanisten, moralisten en andere fetisjisten ons als waarden en normen voorhouden, zijn willekeurige splinters in een onbegrijpelijk heelal. Het zijn fabels in een poppenkast, verzinsels op een duister toneel.

Alle humanistische waarden en begrippen zijn abstracties die met de werkelijkheid niets van doen hebben en als eerste verdwijnen zodra de werkelijkheid verbreekt. Toch houden de meeste mensen vast aan deze waarden als betrof het uitspraken van een orakel.

Wat deze personen niet kunnen inzien, is dat dit leven geen zin kent, slechts de *waan*zin die eenieder er zelf aan geeft.

In die wereld is zekerheid slechts voorbestemd aan een dove met een blindenbril.

Maar wat weet ik van de duisternis van een blinde of de oorsuizingen van een dove?

IV

Soms gaat mijn oom in bad. De zusters vertellen hem dat hij gewassen wordt, maar hij ziet alleen maar een oneindige zee. Ze wassen zijn haren, maar hij denkt dat hij bij de kapper zit. Wat de zusters hem ook vertellen, mijn oom lacht gelukzalig hun werkelijkheid weg.

V

Ieder wereldbeeld is niets anders dan een toevallige greep in een grabbelton. Toch denken de meesten dat de scherven in hun hand een structuur vertonen. Zo hebben zij afgesproken wat te doen met de held en wat met de verrader, wat met de god en wat met de gek.

Maar wie nu precies gek is en wie god, wie held en wie verrader, daar heeft elk mens een andere voorstelling van.

Wat in de ene maatschappij als misdaad wordt veroordeeld, wordt in de andere maatschappij als deugd verkondigd. Wat in vreedstijd verboden is, wordt in oorlogstijd geprezen. Zo wordt de misdaad morgen een verzetsdaad.

Ik heb een man gekend die in de Tweede Wereldoorlog een Duitser had vermoord. Toen hij in aanmerking dacht te komen voor een onderscheiding, werd hij gearresteerd: hij had de Duitser gedood toen het al vrede was.

VI

Hoe uit die chaos nog wijs te worden? Middels de taal, maar de taal is zelf een chaos.

Taal bestaat uit abstracties die de werkelijkheid voortdurend vervalsen. In haar beperking valt de taal onophoudelijk in herhalingen, daar waar het bestaan ieder moment verandert. Taal is niets anders dan een mislukte foto waarachter de werkelijkheid zich schuilhoudt. Zij verheldert niet, zij verhult – op elk gebied.

Dan praat ieder nog zoals mijn oom schrijft: duistere tekens in een duister cahier. Dan praat iedereen in de hoop dat de ander uit zijn klanken wel wijs wordt.

De taal zelf lijkt het grootste struikelblok tot communicatie te zijn. Zij geeft je voortdurend het gevoel rond te hollen in een labyrint waarin iedereen roept maar niemand de weg weet. In dat kabaal blijven soms twee mensen staan, geven elkaar een hand en beginnen een gesprek zonder dat iemand ooit weet wat gezegd of bedoeld is.

Zo gaan we door. Een leven lang.

Het doet me soms treuren niet doofstom geboren te zijn.

VII

Toch denken de meesten dat zij de ander begrijpen. Erger nog: zij menen die ander zelfs te kunnen doorgronden.

Zij begrijpen niet dat zij zich toevallige voorstellingen maken van wat zij verstaan onder het woord 'begrip'. Wie van hen weet wat zij daarmee bedoelen? Vage gevoelens, schimmige gedachten.

Dan kan men alleen nog maar praten in de hoop dat alles goed uitpakt. Dan wordt elk gesprek een risico en elke zin een gevaar.

Beseft men nu waarom de doofstomme door mij soms benijd wordt!

Maar ook dan was het gevaar niet geweken. Apparaten zou men maken waardoor ik verplicht was te praten. Zelfs als ik dan niets zou zeggen, het zou mij niet baten – niet in een wereld waarin juist *zwijgen* riskant is.

VIII

Wij dwalen slechts rond met de scherven van ons leven, brokstukken die ons wezensvreemd voorkomen. Tot de dood ons uiteindelijk vermorzelt.

De dood is de desillusie. Zij geeft aan dit leven geen enkele zin, zij is er enkel de ontkenning van. Dan is nog maar één stelling juist: teleurstelling.

De fout is het verstand dat ons doet zoeken. Maar waar geen antwoord is, wordt elke zoektocht pathologisch. Het maakt het bestaan tragisch, zoals de hond die vergeefs aan de deur krabt.

Wie kan dan nog zeggen dat hij succesvol is geweest? Wie kan dan nog zeggen dat hij het er goed heeft afgebracht als het leven schipbreuk loopt en hij als wrakhout aanspoelt op de kust? Wij zijn slechts aanslibsel, een gezicht in het zand. Wij spoelen weg als een golf.

In die wereld handelt de mens slechts in blindheid, in blind vertrouwen dat zijn denkbeelden juist zijn. Dat is riskant, vooral in een wereld bepaald door het misverstand.

Dan wordt elke daad een slag aan een wiel die iedere uitkomst kan krijgen. Dan wordt alles mogelijk, alles gevaarlijk. Alleen zij die dat *niet* kunnen inzien, die het leven leiden alsof er richtlijnen voor bestaan, alleen hén is een waarlijk gelukkig leven beschoren.

IX

Ik heb deze teksten in fragmenten geschreven. Toch heb ik deze fragmenten zinvol gerangschikt – althans, dat *vermoed* ik. Want wie kan met zekerheid zeggen dat hetgeen hij geschreven heeft ook het belangrijkste is dat hij had *moeten* schrijven? Misschien heeft het geheugen hem parten gespeeld en hem een val gezet waarvan hij de betekenis zelfs op zijn sterfbed niet zal kunnen achterhalen. Wie weet zijn ook deze zinvolle fragmenten niets anders dan wat scherven, met twee linkerhanden aan elkaar geplakt.

Oorlog is niets anders dan een verheving van omstandigheden. Om die reden zijn de navolgende verhalen in de oorlog gesitueerd. Maar of daar iets mee verklaard is, zal voor de meesten altijd wel een raadsel blijven.

Schrijven is verduidelijken, is ooit beweerd. Het moet door iemand gezegd zijn die zelf nooit schreef. Ikzelf weet immers wel beter. Hoe nog te verduidelijken, daar waar in het geheel geen duidelijkheid be-

staat? Met elk boek wordt de wereld ondoorgronderlijker. Met elke zin wordt het raadsel vergroot.

Ik kan alleen maar sceptisch zijn over de werkelijkheid en de mensen daarbinnen. Hun wereld is voor mij een raadsel dat ik in geen duizend jaar zal oplossen.

Alleen op papier durf ik te bestaan en zelfs dan schrijf ik in de angst dat men plotseling tralies voor mijn ramen zal slaan en mijn deur van buiten op slot zal draaien.

Mijn enige hoop is dat ik zonder kleerscheuren het einde haal.

Waarom dit alles dan nog geschreven?

Niet om te hervormen want ik ben geen hervormer, ik trek niet ten strijde, ik zou niet weten waarvoor. Ik ben slechts de boekhouder van een failliet bedrijf, erfgenaam van een waardeloze boedel. Zo dient dit proza dan ook gezien te worden: als de slotbalans met de rode streep. Het is de enige eer die dit geschrift kan behalen.

Waarheid vervliegt als ether. Wat nu een leugen is, kan morgen waarheid zijn. Wat ik nu met stelligheid beweer, kan ik morgen met grotere stelligheid ontkennen. Hoe ik morgen schrijf en hoe ik morgen handel? Ik zou het niet weten. Ik trek geen wissel op de toekomst. Hier komt geen trein. Dit station is al jaren verlaten.

Het enige dat ik mij zal blijven afvragen, is of ik deze woorden niet net zo goed *niet* had kunnen schrijven, of ik niet net zo goed als mijn oom had kunnen schrijven: raadselachtige krabbels in een raadselachtig cahier.

Deze tekst werd geschreven in de marges van lege dienstcontracten, maar wie heb ik er een dienst mee bewezen? Het papier niet, mezelf niet, en de lezer nog minder.

Eén ding stelt mij gerust: dat ik door deze woorden *niet* te schrijven net zo min iemand een dienst bewezen zou hebben, dat ik ook dan niets zou hebben opgelost en het misverstand wellicht net zo groot was geweest.

Zo kom ik aan het eind van dit *Creditorium*, zoals een boekhouder aan het eind van zijn balans een punt zuigt aan zijn potlood.

‘Fragmenten,’ heb ik gezegd. ‘Zinvol gerangschikt,’ heb ik gezegd. Ik denk er het mijne van, zoals ook de lezer dat zal doen.

Met dit voorwoord zijn deze verhalen ingeleid, maar wat heb ik ermee bereikt? Een verhoogde kans op onbegrip en verwarring, hoewel niet valt na te gaan of die kans kleiner zou zijn geweest als ik deze tekst *niet* had geschreven.

Gelukkig is er één persoon die tevreden is met mijn tekst: mijn oom die alles heeft gelezen. Een dezer dagen moet ik samen met hem op de foto. Dan zal ik hem over zijn hoofd strijken zoals de zusters dat ooit deden. Maar dan nog zal ik niet weten wie van ons twee nu gek is – en waarom.

Waan en willekeur – het is alles dat ons rest.

Het licht in het souterrain is reeds lang verdwenen.

De pers over Jansens debuut *Vorbij de catacomben*:

'*Vorbij de catacomben* is een beklemmende novelle.'

Thomas Verbogt, Arnhemse Courant

'De benauwenis van de hoofdpersoon is verwant aan die van Jan Arends *Keefman*. (...) Door zijn proza heen schemert af en toe Céline. (...) Talent (...).'

Henk Hofland, VPRO-radio

Waan en willekeur is een aangrijpende verhalenbundel waarin zes verschillende momenten uit de Tweede Wereldoorlog worden geschetst. De lezer maakt niet alleen kennis met de kille Nederlandse soldaat uit het openingsverhaal *Vorbij de catacomben*, de aandoenlijke kleuter Xavier in *Kuuroord* en de tragische jongeling Arthur Rosenthal in het ondergangsverhaal *Endlösung*, maar ook met de raadselachtige protagonist Johan Kasper Schmitt van de surrealistische novelle *Acte gratuit*, de desolate Duitse militair Karl Weissmann uit *Kétyner Graben* en de opstandige adolescent Wessel Holslag uit het verzetsdocument *Aankomst in Arcadië*. Het zijn personages die de lezer niet onberoerd zullen laten.

JTB Jansen (Amsterdam, 1955) studeerde literatuurwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. In 1985 debuteerde hij met de novelle *Vorbij de catacomben*, die in herziene versie in deze bundel terugkeert.

ISBN 978 94 917 7369 3

9 789491 773693

UITGEVERIJ PALMSLAG
WWW.PALMSLAG.NL